

วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน :

ทรรศนะของพระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ต่อการพัฒนาวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีในสังคมไทยปัจจุบัน

Science and Technology for Sustainable Development : A Perspective of Venerable Phra Dhammapitaka (Prayudh Payutto) on Scientific and Technological Development in Contemporary Thai Society

ชนภณ จิตตภาทิตติรัตน์ *

บทคัดย่อ

กระบวนการที่สังคมไทยก้าวเข้าสู่ความเป็นสังคมสมัยใหม่ตามแบบอย่างตะวันตก ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้ส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมไทยเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งนำไปสู่ภาวะที่เรียกว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ตามแบบอย่างของประเทศตะวันตก

พระพุทธศาสนาในฐานะภูมิปัญญาของสังคมไทยที่มีส่วนสำคัญต่อการกำหนดโลกทัศน์และคุณค่าต่อสังคมไทยมาช้านาน ก็ได้รับกระทบแห่งความเปลี่ยนแปลงในโลกสมัยใหม่นี้ด้วย ในขณะที่เดียวกันก็นำไปสู่ความพยายามในการที่จะพยายามกำหนดโลกทัศน์ต่อโลกและสังคมสมัยใหม่บนหลักพุทธธรรมผ่านนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาเสมอมา

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) นับเป็นพระภิกษุสงฆ์อีกรูปหนึ่งที่ได้รับการยอมรับมากที่สุดในปัจจุบันว่าเป็นพระภิกษุสงฆ์สมัยใหม่ (modern monk) ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาของไทย ที่สามารถเชื่อมโยงพุทธธรรมและพุทธวิธีมาประยุกต์ใช้กับชีวิตและสังคมในโลกสมัยใหม่ได้อย่างมีคุณค่าและเหมาะสม โดยการเสนอแนวความคิดและทางออกในการแก้ไขปัญหาในบริบทสังคมยุคโลกาภิวัตน์อย่างเป็นระบบ

ท่านได้เสนอว่า สังคมในยุคปัจจุบัน วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมีบทบาทมากในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตและสังคมของมนุษย์ แต่ในขณะที่เดียวกันก็นำไปสู่ภาวะย้อนแย้ง (paradox) ในการพัฒนามนุษย์และสังคม เพราะปรากฏว่า ยิ่งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้า คุณภาพชีวิตของคนและสังคมยิ่งเสื่อมโทรม อันจะเห็นได้จากปัญหาในเรื่องของชีวิต ปัญหาของสิ่งแวดล้อมที่แพร่ขยายไปทั่วทุกแห่ง และปัญหาสังคมที่เป็นสังคมที่ไร้สมรรถภาพทางจริยธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมาประสานเข้ากับระบบเศรษฐกิจแบบถือผลประโยชน์เป็นใหญ่ การพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็ถูกกำหนดโดยระบบผลประโยชน์ทั้งหมดและเป็นไปเพื่อสนองความต้องการผลประโยชน์เท่านั้น

เมื่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไหลบ่าเข้ามาสู่สังคมไทย ก็ปรากฏว่าไปกันได้ด้วยดีกับไสยศาสตร์ และค่านิยมบริโภคนิยม สังคมไทยจึงก้าวไปสู่ปัญหาและความไม่ยั่งยืนมากยิ่งขึ้น ท่านจึงเสนอว่า การพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะต้องพัฒนาให้สมดุลพร้อมไปกับการพัฒนาตัวมนุษย์เองด้วย และการพัฒนาดังกล่าว

* หัวหน้าหมวดวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีปทุม

จะต้องเป็นไปบนพื้นฐานแห่งภูมิปัญญาไทยด้วย มิเช่นนั้นความเจริญเติบโตดังกล่าวก็อาจจะเป็นเพียงภาพลวงตา
คั่งที่ปรากฏในปัจจุบัน

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) กับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในสังคมไทย

ปัจจุบันนี้ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้เข้ามามีบทบาทในวิถีชีวิตของมนุษย์แทบทุกด้าน ยิ่งโลกก้าว
เข้าสู่ศหัสวรรษใหม่ ความคาดหวังต่อบทบาทของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้นทั้งในแง่ของการ
เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของมนุษย์และความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ความคาดหวังดังกล่าวนี้ ไม่ได้เป็น
สิ่งที่เพ้อฝันหรือไกลความจริงเกินไปนัก หากจะวัดจากสัมฤทธิ์ผลหรือการคลบคลุ้งของวิทยาศาสตร์ในด้านต่าง ๆ
ในปัจจุบัน ที่สามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด ในขณะที่ศาสตร์อื่น ๆ ไม่สามารถจะ
ให้คำตอบได้อย่างรวดเร็วและเป็นรูปธรรมได้เช่นวิทยาศาสตร์ หรือไม่ก็ถูกวิทยาศาสตร์บังคับหรือครอบงำไปจน
หมดสิ้น อย่างไรก็ตาม คงปฏิเสธไม่ได้เช่นกันว่า ปัจจุบันนี้ โลกกำลังประสบกับภาวะวิกฤติในด้านต่าง ๆ อย่าง
มากมาย ภาวะวิกฤติเหล่านี้กำลังทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นในทุกส่วนของโลก ทั้งนี้ก็สืบเนื่องมาจากความเจริญก้าวหน้า
และอิทธิพลของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ได้มีบทบาทอย่างสำคัญต่อการสร้างยุคสมัย แม้ว่าวิทยาศาสตร์และ
เทคโนโลยีจะสร้างความเจริญก้าวหน้าในหลาย ๆ ด้านที่เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ แต่ในหลาย ๆ ด้าน ก็มีผลกระทบ
ในแง่ลบต่อมนุษย์อย่างยากที่จะปฏิเสธได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเจริญทางด้านอุตสาหกรรมและเศรษฐกิจที่เป็น
ศูนย์กลางอารยธรรมในปัจจุบัน ถือเป็นสาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้มนุษย์ต้องประสบกับปัญหาสำคัญ ไม่ว่าจะเป็น
เป็นปัญหาสภาพแวดล้อมเสียหาย ธรรมชาติเสื่อมโทรมและปัญหาอื่น ๆ ของมนุษย์เอง ซึ่งพระธรรมปิฎกได้ตั้ง
ข้อสังเกตไว้ว่า

“...ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมภายใต้การแข่งขันมุ่งหาผลประโยชน์ (ในปัจจุบันนี้) ได้
ใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือในการพัฒนาโลกนี้ให้เข้าสู่ระบบของมัน จนกระทั่ง
วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้กลายเป็นทาสรับใช้ระบบเศรษฐกิจไป โดยแสดงออกทางระบบ
อุตสาหกรรมเป็นต้น แล้วก็ได้ทำให้วิทยาศาสตร์กลายเป็นเครื่องทำลายสิ่งแวดล้อมไป... พร้อม
กันนั้น ระบบเศรษฐกิจแบบนี้ก็ได้ทำให้เกิดปัญหาสังคมและปัญหาชีวิตจิตใจมากมาย อันสืบ
เนื่องมาจากการแข่งขันแย่งชิง” [1]

ความเจริญก้าวหน้าของยุคสมัยที่ผ่านมาทั้งหมด จึงนำไปสู่สภาพเสื่อมโทรมของโลกที่มนุษย์อยู่อาศัย
รวมทั้งวินาศภัยของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ และในที่สุดก็นำมนุษย์มาสู่ข้อสรุปง่าย ๆ สั้น ๆ ว่า "ความ
เจริญก้าวหน้าของอารยธรรมที่ผ่านมาทั้งหมดตลอดยุคสมัยใหม่ เป็น "การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน" [2] ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้
ได้ทำให้มนุษย์เริ่มหันมาทบทวนบทบาทของตนเองและพยายามที่จะแสวงหาแนวทางในการแก้ไขด้วยวิธีการต่าง ๆ
เพื่อให้หลุดพ้นจากปัญหาที่กำลังประสบอยู่

ในสังคมไทยเอง ในรอบ 4 - 5 ทศวรรษที่ผ่านมาที่มีการเร่งรัดและพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจไปตาม
แนวโน้มของอารยประเทศ ได้ส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานต่อวิถีชีวิตของคนไทยทั่วไป ยิ่งในยุคปัจจุบันที่
โลกกว้างไกลไร้พรมแดนจนกลายเป็นชุมชนหรือเหมือนเป็นหมู่บ้านอันเดียวกัน แทนที่ผู้คนในสังคมจะอยู่ร่วมกัน
ด้วยดีด้วยความสงบเรียบร้อยและปกติสุข แต่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วไปกลับปรากฏในทางตรงกันข้ามและดูจะรุนแรง
กว่าเดิมด้วยซ้ำไป ผู้คนในยุคใหม่มักมีจิตใจที่คับแคบ ต่างฝ่ายต่างแบ่งแยกและแก่งแย่งกันมากขึ้น แต่ละฝ่ายต่างมุ่ง
หาผลประโยชน์ให้แก่ตนและพรรคพวก มุ่งรักษาและเสริมอำนาจความยิ่งใหญ่ของตน ทะเลาะวิวาทกันและทำร้ายกัน
อย่างรุนแรงทั้งในระดับบุคคล ชุมชน และประเทศชาติ ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า "โลกสากล แต่คนยิ่งสาครจร" [3]

ภาวะวิกฤติเหล่านี้ได้รับการศึกษาและเสนอแนะแนวทางการแก้ไขจากหลายๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากนักวิชาการที่ได้ทำการศึกษาสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น

หากมองย้อนกลับไปเมื่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งเป็นตัวแทนของภูมิปัญญาตะวันตกสมัยใหม่ได้ไหลบ่าเข้ามาสู่สังคมไทยนั้น พระพุทธศาสนาในฐานะภูมิปัญญาดั้งเดิมของสังคมไทยที่ได้หล่อหลอมคตินิยมเชื่อโลกทัศน์ ชีวิตทัศน์ของคนไทยก็ได้ปรับตัวเข้ากับกระแสความเปลี่ยนแปลง โดยผ่านบทบาทของพระสงฆ์ที่เป็นนักปราชญ์ในพระพุทธศาสนา ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 3 ยุคสำคัญ [4] คือ ยุคกำเนิดคณะธรรมยุติกนิกาย ยุคพุทธทาสภิกขุ และยุคของพระธรรมปิฎก

ในยุคกำเนิดของคณะธรรมยุติกนิกายนั้น ในช่วงปลายรัชกาลที่ 3 นั้น การอธิบายคำสอนทางพระพุทธศาสนาในเชิงวิทยาศาสตร์ได้เริ่มปรากฏตัวชัดเจน เมื่ออารยธรรมตะวันตกได้แพร่เข้ามาสู่สังคมไทยในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3-4 พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเองก็มองวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในเชิงบวก โดยมองว่าเป็นศาสตร์ที่มีความเป็นเหตุเป็นผล ด้วยทัศนะดังกล่าวจึงนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงในพระพุทธศาสนาของไทย คือ การอธิบายและตีความหลักคำสอนให้มีความหมายในเชิงเหตุผลและสอดคล้องกับสังคมสมัยใหม่ (rational and social reinterpretation) มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ แนวความคิดทางจักรวาลวิทยาตามจารีตประเพณีที่ปรากฏในคตินิยมของไตรภูมิพระร่วง ก็ได้รับการอธิบายและตีความในเชิงเหตุผลและวิทยาศาสตร์มากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากหนังสือกิจจานุกิจ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จำ บุนนาค) [5] จนนักปราชญ์ตะวันตกท่านหนึ่งถึงกับสรุปว่า ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4-5 คำอธิบายเกี่ยวกับโลกและจักรวาลตามคติพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในหนังสือไตรภูมิพระร่วงนั้น จำเป็นต้องดำรงอยู่ควบคู่ไปกับคำอธิบายเชิงวิทยาศาสตร์ด้วย [6] ในยุคนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาได้พยายามปรับตัวเข้ากับวิทยาศาสตร์ โดยเน้นความเป็นเหตุเป็นผลของพระพุทธศาสนา และเน้นสิ่งที่ประจักษ์ได้ในโลกนี้เท่านั้นแทน และในที่สุดพระพุทธศาสนาก็ถูกวิทยาศาสตร์ครอบงำ [7] และเมื่อผ่านมาถึงยุคที่สอง คือ ยุคของพุทธทาสภิกขุ (2449-2536) ซึ่งถือเป็นพระภิกษุสงฆ์ไทยที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในครั้งศตวรรษที่แล้วมานี้ ได้พยายามรื้อฟื้นพระพุทธศาสนา ด้วยการทำเป้าหมายอันสูงสุดของพระพุทธศาสนาคือ พระนิพพานให้เป็นสิ่งที่สามารถเข้าถึงได้ในชีวิตนี้ ท่านจึงได้ตีความหลักพุทธธรรมใหม่ในเชิงเหตุผล เช่น สวรรค์ นรก เปรต เทวดา มาร และการเกิดใหม่เป็นต้น ให้เป็นเรื่องสภาวะทางด้านจิตใจที่มีใช้กฎมูมิอย่างที่เคยเป็นมา เช่นเดียวกับหลักคำสอนที่เกี่ยวกับกำเนิดชีวิต

ภิกขุ ปฏิกิจสมบูรณ์ และหลักอนัตตาเป็นต้น โดยอธิบายในแนววิทยาศาสตร์สมัยใหม่ และท่านจะเน้นเสมอว่าพระพุทธศาสนานั้นมีหลายแบบ แต่พระพุทธศาสนาที่แท้คือพระพุทธศาสนาอย่างที่เป็วิทยาศาสตร์ คือ แบบที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสาทสัมผัสตนเอง [8] กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ พุทธทาสภิกขุได้พยายามนิยามวิทยาศาสตร์ใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับหลักพระพุทธศาสนา โดยให้ครอบคลุมเรื่องจิตใจด้วย [9]

ต่อมาในช่วงของรอยต่อแห่งศตวรรษที่ 20-21 ก็จะเห็นบทบาทที่สำคัญของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาอีกรูปหนึ่ง ที่ได้เสนอทฤษฎีต่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไว้อย่างชัดเจน โดยนำเสนอผ่านการอธิบายและตีความหลักพุทธธรรม เพื่อนำเสนอแนวความคิดในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาสังคมไทยร่วมสมัยอย่างเป็นระบบ นั่นคือพระธรรมปิฎก (ประยูร ญาคูโต)

พระธรรมปิฎกได้รับการยอมรับในแวดวงวิชาการทั่วไป ในฐานะเป็นพระภิกษุที่เป็นนักวิชาการร่วมสมัย ผู้ทรงความรู้ทางโลกและทางพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวางลึกซึ้ง ผลงานด้านงานเขียนและการบรรยายของท่านเป็นที่ยอมรับทั้งภายในและต่างประเทศ ทั้งนี้มิใช่เพราะท่านจะมีทัศนะและมีการตีความคำสอนทางพระพุทธศาสนา

ประยุกต์เข้ากับวิชาการสมัยใหม่ได้อย่างเหมาะสมเท่านั้น หากแต่รูปแบบวิธีการศึกษาและวิธีการนำเสนอของท่านยังเป็นระบบตามหลักวิชาการสมัยใหม่อีกด้วย ท่านจึงเป็นพระนักวิชาการ (a scholar monk) รูปแรกที่มีการอ้างอิงงานอย่างเป็นระบบและอย่างทั่วถึง [10] ผลงานของท่านจึงได้รับการพิจารณาว่า เป็นงานของนักวิชาการและเพื่อให้นักวิชาการโดยแท้ [11] แนวความคิดและผลงานของท่านจึงเป็นที่ยอมรับในแวดวงวิชาการทั่วไปในทั้งประเทศและต่างประเทศ

นอกจากนี้ ท่านยังเป็นพระภิกษุนักปฏิรูปตามแนวจารีตนิยม ที่มีแนวทางในการอธิบายและตีความคำสอนทางพระพุทธศาสนา ที่อิงอาศัยจารีตประเพณีและพยายามรักษาคำอธิบายตามตัวอักษรของพระไตรปิฎก แต่ในขณะเดียวกันก็พยายามประยุกต์คำอธิบายให้เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบัน [12] ผลงานของท่านจึงเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางในหมู่นักวิชาการและคนรุ่นใหม่ ดังจะเห็นได้ว่า มีผู้สนใจและนักวิชาการได้ศึกษาผลงานของท่านแล้วนำไปประยุกต์ใช้ในการศึกษาและค้นคว้าวิจัยโดยตรงหลายรายทั้งในประเทศและต่างประเทศ เช่น การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ [13] คิดเป็นตามนัยพุทธธรรม [14] จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อม [15] Dhammapitaka on Monks and the Forest [16] The Hermeneutics of Buddhist Ecology in Contemporary Thailand : Buddhadasa and Dhammapitaka [17] เป็นต้น ส่วนประวัติชีวิตของท่านในฐานะนักปราชญ์ทางด้านพระพุทธศาสนา ด้านการศึกษา และในฐานะทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่าสูงสุดนั้น ก็ได้รับการศึกษาวิจัยอย่างลึกซึ้งจากนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยคอร์เนล (Cornell University) ในปี พ.ศ. 2532 ในชื่อเรื่อง “A Person-Centered Ethnography of Thai Buddhism : The Life of Phra Rajavaramuni (Prayudh Payutto)” [18] ส่วนในประเทศไทย ก็มีการศึกษาประวัติชีวิตของท่านเช่นเดียวกัน แต่ส่วนมากแล้วเป็นงานรวบรวมและเรียบเรียงเพื่อประกาศเกียรติคุณของท่าน

ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ในยุคที่ 3 เริ่มเปลี่ยนไปจากสองยุคแรก เมื่อพระธรรมปิฎกมีทรรศนะทางพระพุทธศาสนาที่เป็นอิสระจากการครอบงำของวิทยาศาสตร์ [19] และได้เริ่มวิเคราะห์วิจารณ์และมองเห็นความไม่สมบูรณ์ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมทั้งอารยธรรมตะวันตกทั้งหมดที่เป็นเสมือนหนึ่งตัวแทนอารยธรรมของโลกในปัจจุบัน โดยท่านวิเคราะห์ลึกลงไปถึงฐานแนวคิดที่รองรับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในปัจจุบันว่า มีรากฐานมาจากแนวความคิด ทักษะคิดและค่านิยมที่ผิดพลาดของประเทศตะวันตกที่มีอิทธิพลครอบงำโลกอยู่ในขณะนี้ อันมีรากฐานมาจากอารยธรรมกรีก ซึ่งเป็นพื้นฐานของอารยธรรมตะวันตกที่สำคัญ 2 ประการคือ [20]

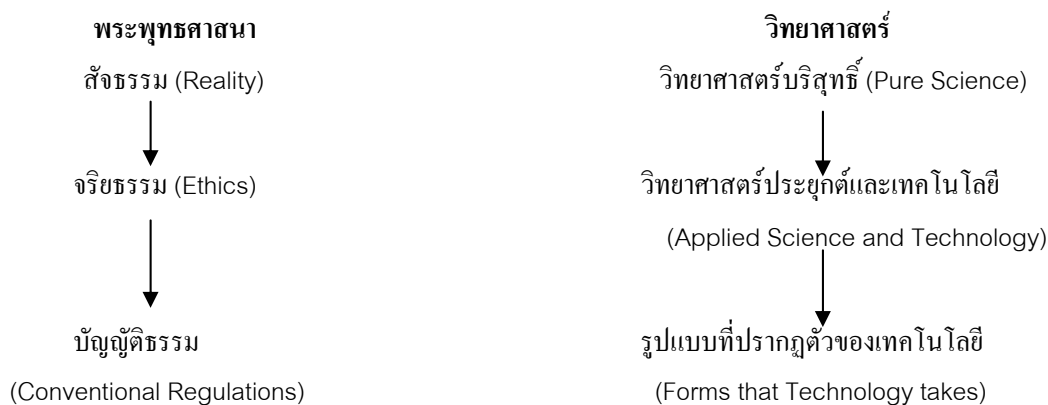
ประการแรก แนวความคิดในการพิชิตธรรมชาติ หรือความเชื่อที่ว่า ความสำเร็จของมนุษย์อยู่ที่การพิชิตหรือเอาชนะธรรมชาติได้ แนวความคิดนี้ก็คือการมองมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติแวดล้อม และเมื่อมองมนุษย์ว่าเป็นต่างหากจากธรรมชาติแล้ว ก็มองต่อไปว่า มนุษย์นั้นอยู่เหนือธรรมชาติ เป็นนาย เป็นผู้พิชิต เป็นผู้สามารถเข้าไปจัดการ ควบคุมและบริโภคนิคมธรรมชาติได้ตามความพอใจและความสามารถของตน ซึ่งเป็นที่มาของการพัฒนาทางด้านวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและอุตสาหกรรม ที่ทำให้โลกมีความเจริญก้าวหน้าอย่างที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน

ประการที่สอง ความสุขของมนุษย์อยู่ที่การมีวัตถุปรนเปรอ อันเป็นแนวคิดที่พ่วงมากับการพัฒนาอุตสาหกรรม ซึ่งต่อมาแนวความคิดนี้ก็พัฒนามาเป็นวัตถุนิยมและแปรเป็นบริโภคนิยมในที่สุด

“มนุษย์ก็คิดว่า เมื่อไรเราเอาชนะธรรมชาติได้ เราก็สามารถที่จะปรุงแต่งประดิษฐ์สร้างสรรค์วัตถุอะไรต่าง ๆ ขึ้นมาบำรุงบำเรอตนให้พรั่งพร้อม เมื่อนั้นเราก็จะมีความสุขอย่างสมบูรณ์ แล้วก็ค้นคิดวิทยาการมาทำการต่าง ๆ ตามแนวคิดนี้ ความ

เจริญก็เกิดขึ้นมากมายในยุคที่ผ่านมา ซึ่งเรียกกันว่า ยุคอุตสาหกรรม... วิทยาศาสตร์ในยุคที่ผ่านมา เป็นวิทยาศาสตร์ที่ใช้อุตสาหกรรม" [21]

อย่างไรก็ตาม ท่านก็เห็นว่า วิทยาศาสตร์และศาสนานั้นจะมีจุดเริ่มร่วมกัน คือ การแสวงหาหรือการใฝ่รู้ความจริงของธรรมชาติอย่างบริสุทธิ์ แต่การที่วิทยาศาสตร์มุ่งแต่จะรวบรวมข้อมูลและพยายามที่จะพิสูจน์หาความจริง ทำให้วิทยาศาสตร์กลายเป็นระบบสืบสาวความรู้ในความจริงอย่างค่อยเป็นค่อยไป และจำกัดอยู่ในกลุ่มบุคคลที่มีความสนใจพิเศษเท่านั้น และยิ่งกว่านั้น ก็คือ วิทยาศาสตร์สนใจเฉพาะความจริงทางด้านวัตถุ ไม่ได้สนใจในด้านจิตใจ ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของมนุษย์ ซึ่งเป็นอีกจุดหนึ่งที่นำไปสู่ปัญหาในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม วิถีคิดแบบวิทยาศาสตร์ก็น่าจะมีอิทธิพลต่อท่านด้วยเช่นเดียวกัน ดังจะพบว่า "ในงานของท่าน ธรรมข้อต่าง ๆ จะถูกอธิบายในแง่ที่สัมพันธ์กันเป็นกระบวนการ ไม่ต่างจากที่นักวิทยาศาสตร์อธิบายกระบวนการทำงานของอวัยวะต่าง ๆ ในร่างกาย" [22] หรือ "เมื่อกล่าวถึงพฤติกรรมหรือการกระทำของมนุษย์ ท่านก็สามารถอธิบายในแง่ที่เป็นกระบวนการไม่ต่างจากที่นักวิทยาศาสตร์อธิบายการทำงานของเทคโนโลยี" [23] นอกจากนี้แล้ว ท่านยังได้เปรียบเทียบให้เห็นจุดที่คล้ายคลึงของพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ไว้ [24] ดังนี้

โดยนัยนี้ มนุษย์ในปัจจุบันจึงมีปัญหาคือความสัมพันธ์ทั้งในระดับความสัมพันธ์กับธรรมชาติและความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน อันนำไปสู่การเป็นปฏิปักษ์ต่อธรรมชาติและแก่งแย่งหาผลประโยชน์แบบเห็นแก่ตัวโดยอาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่ สภาพการณ์ดังกล่าวนี้จึงนำมาซึ่งหายนะและวิกฤตการณ์ต่าง ๆ มากมายมาสู่มนุษย์และสังคม อารยธรรมในปัจจุบันจึงมิใช่อารยธรรมที่แท้จริง เป็นเพียงนาครธรรม(Civilization) [25] เท่านั้น

นอกจากแนวความคิดใหญ่ ๆ สองสายดังกล่าวมาแล้ว ท่านยังเห็นว่า ยังมีทัศนคติที่เจริญควบคู่มาด้วยกันที่เป็นปัจจัยแก่กันกับแนวความคิดที่กล่าวมา ช่วยเสริมให้ยุคนี้มีปัญหาที่เป็นลักษณะเฉพาะตัวหนักขึ้นไปอีก [26] กล่าวคือ

ประการแรก คือทัศนคติแบบชำนาญพิเศษเฉพาะด้าน เฉพาะทาง(Specialization)ยุคอุตสาหกรรมจึงเป็นยุคแห่งความชำนาญเฉพาะทางที่วิทยาการต่าง ๆ ได้มีการแบ่งข่อยออกไป ให้มีการศึกษาแน่วดังลงไปในที่ทางนั้น ๆ เจาะลึกเฉพาะด้านของตนมาก แต่ขาดการเชื่อมโยงประสานกับแดนความรู้ความชำนาญด้านอื่น ๆ จนกระทั่งเกิดความหลงคิดไปว่า วิทยาการในสายของตนนั้นสามารถแก้ปัญหามนุษย์ได้ทุกอย่าง

ประการที่สอง ทัศนคติที่ว่า มนุษย์สามารถแก้ปัญหายุทธธรรมได้โดยไม่ต้องใช้ปัจจัยหรือวิธีการทางจริยธรรม กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ จะแก้ปัญหาทางศีลธรรมและจริยธรรมด้วยวิธีการทางด้านวัตถุ ด้วยความเชื่อที่ว่า

ถ้าพัฒนาวัตถุให้พร้อมแล้ว ปัญหาทางด้านจริยธรรมก็จะหมดไปเอง ไม่ต้องพัฒนามนุษย์ ไม่ต้องพัฒนาจิตใจ
คั้งในวงการเศรษฐศาสตร์มีความเชื่อกันว่า “ถ้าเศรษฐกิจดีแล้ว ปัญหาจริยธรรมก็ไม่มี”

ทัศนคติดังกล่าวมานี้ ท่านเห็นว่า เป็นสิ่งที่ผิดพลาดเป็นอย่างยิ่ง เพราะ

“เมื่อขาดจริยธรรมเสียแล้ว ความเจริญก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์ผ่านทาง
เทคโนโลยีแม้แต่ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ก็กลายเป็นเพิ่มช่องทางแห่งภัยอันตรายที่จะ
เข้ามาถึงตัวมนุษย์ให้มากขึ้น จนเกิดภาวะที่เหมือนกับว่า วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
ยิ่งเจริญ ภัยอันตรายของมนุษย์ก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้นและร้ายแรงยิ่งขึ้น หรืออาจถึงกับเกิดเป็น
ความหมายใหม่ขึ้นมาว่า ความเจริญก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี คือการ
เพิ่มภัยอันตรายแก่โลกมนุษย์” [27]

ท่านมีความเห็นตรงข้ามว่า “ยิ่งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเจริญขึ้นเท่าใด จริยธรรมก็ยิ่งทวีความจำเป็นมาก
ขึ้น และสวัสดิภาพของมนุษย์ก็ยิ่งต้องการจริยธรรมมากขึ้นเท่านั้น” [28]

นอกจากนี้แล้ว บรรดาศาสตร์ทั้งหลายในปัจจุบัน ต่างพยายามที่จะบอกว่า มีความเป็นวิทยาศาสตร์อยู่ในตัว
ด้วยลักษณะดังกล่าวเช่นนี้ ท่านจึงได้ทำการวิพากษ์วิจารณ์ศาสตร์ต่าง ๆ ที่พยายามจะเปลี่ยนสีเป็นวิทยาศาสตร์ใน
ปัจจุบันด้วยแนวคิดทางพระพุทธศาสนา โดยท่านเห็นว่าปัญหาต่าง ๆ ของสังคมในปัจจุบันนี้ก่อตัวขึ้นบนฐานข้างใน
จิตใจของมนุษย์นี่เอง [29] เกิดจากเหตุสำคัญในจิตใจของมนุษย์ ทำให้มนุษย์ออกไปแสดงบทบาทต่าง ๆ มากมายใน
โลก มี 3 สาเหตุสำคัญ คือ

1. **ตัณหา** คือ ความต้องการผลประโยชน์ แสวงหาผลประโยชน์ ซึ่งเป็นลักษณะปัญหาสำคัญใน
ปัจจุบันที่ทำให้ระบบของสังคมเป็นตัวผลักดันให้คนมีสภาพจิตที่แสวงหาผลประโยชน์ ใช้ระบบแข่งขัน ระบบทุน
นิยม ระบบวัตถุนิยม และทำให้สังคมในปัจจุบันนี้ กลายเป็นสังคมบริโภคนิยม คนในยุคปัจจุบัน จึงต้องมุ่งหา
ผลประโยชน์ และหาวัตถุมาเสพให้มากที่สุดไม่ว่าจะด้วยวิธีการใด ๆ ก็ตาม

2. **มานะ** ความต้องการอำนาจหรือความยิ่งใหญ่ในด้านต่าง ๆ

3. **ทิฐิ** ความเชื่อ ความเห็น ความยึดถือในแนวความคิด ลัทธินิยม อุดมการณ์ ศาสนา มองว่า สิ่ง
ตัวเองเห็นหรือยึดถือเท่านั้นเป็นจริง ถูกต้อง

อย่างไรก็ตาม การแก้ปัญหาเหล่านี้ ท่านก็ไม่ได้มองเฉพาะการแก้ที่สาเหตุทางด้านจิตใจเท่านั้น แต่จะต้องมอง
เหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องแล้วแก้ที่สาเหตุของปัญหาเหล่านั้น เมื่อท่านมองว่า ตัณหา มานะ และทิฐิเหล่านี้
เป็นสาเหตุสำคัญของปัญหา ท่านจึงเสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหานั้นที่ตรงสาเหตุสำคัญทั้งสามนี้ ซึ่งเป็นสาเหตุ
ภายในจิตใจของมนุษย์ การจัดการศึกษาจึงเป็นกระบวนการในการพัฒนามนุษย์ที่ท่านให้ความสำคัญที่สุดในการ
แก้ไขปัญหาดังกล่าวและปัญหาอื่น ๆ ที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาและการพัฒนาที่ยั่งยืน แม้ท่านจะเห็นว่า ได้ผลช้าไม่
เหมือนกับวิธีการในการแก้ปัญหาแบบอื่น แต่ผลที่ได้รับก็จะยั่งยืนมั่นคง เพราะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายในจิตใจและ
ภายในตัวของมนุษย์ ดังนั้น จึงไม่เป็นที่น่าแปลกแต่ประการใด ที่ท่านจะเน้นย้ำถึงปัญหาการศึกษาและการพัฒนา
การศึกษา ดังจะเห็นได้ว่าท่านได้เขียนหนังสือและบรรยายธรรมเป็นจำนวนมากว่าด้วยบทบาทของการศึกษา [30]
การศึกษาจึงเป็นศูนย์กลางคำสอนของท่านในทุกระดับทั้งความเจริญขององคมนตรีส่วนบุคคล การพัฒนาสังคมและโลกใน
วงกว้างออกไป [31] การศึกษาจึงเป็นพื้นฐานในการพัฒนามนุษย์และสังคมไปสู่ความยั่งยืนและมั่นคง

ในฐานะที่เศรษฐศาสตร์มีบทบาทสำคัญในการกำหนดกิจกรรมในชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบัน พระธรรม
ปิฎกจึงได้วิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ค่อนข้างจะมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจุดเริ่มต้นความสนใจใน

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธจากแนวคิดของชาวตะวันตกคนหนึ่ง คือ ชูมาเกอร์ (E.F.Schumacher) ที่ได้เขียนหนังสือ เล่มหนึ่ง คือ Small is Beautiful ซึ่งมีผู้แปลเป็นไทยว่า *จิ๋วแต่แจ๋ว* [32] ทำให้ท่านได้ขยายความในเรื่อง เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธชัดเจนมากยิ่งขึ้น [33] โดยท่านเห็นว่า เศรษฐศาสตร์ในปัจจุบันนี้มีปัญหาอย่างน้อย 4 ประการ คือ

ประการแรก เศรษฐศาสตร์ก็เช่นเดียวกับวิชาการอื่น ๆ ในปัจจุบัน ที่แยกตัวเองออกมาโดดเดี่ยวเป็นผู้มีความชำนาญพิเศษเฉพาะด้าน (Specialization) โดยการพิจารณากิจกรรมของมนุษย์เฉพาะในแง่ที่เกี่ยวข้องกับวิชาการของตนเอง และตัดนัยหรือความหมายอื่น ๆ ที่ไม่ใช่เรื่องทางเศรษฐกิจออกไปเสีย “การที่เศรษฐศาสตร์แยกตัวออกมาโดดเดี่ยวอย่างนี้นั้นแหละ นับว่าเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหาขึ้นมา” ซึ่งท่านมองจากแง่มุมของพระพุทธศาสนาว่า

“เศรษฐศาสตร์แนวพุทธไม่แยกโดดเดี่ยวจากความรู้และความชัดเจนด้านอื่น ๆ ของมนุษย์ กิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่แยกโดดเดี่ยวจากกิจกรรมด้านอื่น ๆ ในการแก้ปัญหาของมนุษย์ เพราะฉะนั้น เศรษฐศาสตร์ไม่เป็นศาสตร์ที่เสร็จสิ้นในตัวโดยลำพัง แต่อิงอาศัยกันกับวิชาการด้านอื่น ๆ ในระบบความสัมพันธ์ของชีวิตและสังคม” [34]

ประการที่สอง เศรษฐศาสตร์ไม่เป็นอิสระจากจริยธรรม แต่ไม่ใส่ใจจริยธรรม ทั้งนี้เพราะเศรษฐศาสตร์สนใจในเฉพาะในเรื่องกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นเรื่องของการผลิต การจำหน่ายแจกและการบริโภคเท่านั้น แต่ไม่สนใจและใส่ใจในเรื่องคุณค่าและจริยธรรม ทั้งที่เป็นสิ่งที่มีค่าในทางเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก

“ฉะนั้น คุณค่าทางจิตใจเหล่านี้ จึงเป็นตัวแปรในทางเศรษฐกิจได้ทั้งสิ้น ซึ่งเราก็เห็นกันชัด ๆ ว่า ความขยัน ความซื่อสัตย์ ความรักงาน ความตรงต่อเวลา มีผลต่อสิ่งที่เราเรียกว่า productivity คือ การเพิ่มผลผลิต รวมทั้ง efficiency คือ ความมีประสิทธิภาพเป็นอย่างมาก...” [35]

ประการที่สาม เศรษฐศาสตร์ไม่อาจจะเป็น แต่อยากจะเป็นวิทยาศาสตร์ พระธรรมปิฎกอ้างว่า เศรษฐศาสตร์นั้นพยายามบอกตัวเองว่า เป็นสังคมศาสตร์ที่เป็นวิทยาศาสตร์มากที่สุด เพราะเอาแต่สิ่งที่วัดได้คำนวณได้ จนเรียกว่า เป็นศาสตร์แห่งตัวเลข มีแต่สมการล้วน ๆ เศรษฐศาสตร์จึงตัดเรื่องคุณค่าที่เป็นนามธรรมออกไปให้หมด เพราะคำนวณไม่ได้ และทำตนให้เป็นศาสตร์ที่เป็นอิสระ (value-free) ปราศจากคุณค่า ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว “เศรษฐศาสตร์เป็นสังคมศาสตร์ที่ขึ้นต่อ value มากที่สุด จนเรียกว่าเป็น value-dependent มากที่สุดในบรรดาสังคมศาสตร์ทั้งหลาย” เศรษฐศาสตร์จึงไม่สามารถเป็นวิทยาศาสตร์ได้อย่างแท้จริง หรือถ้าเป็นวิทยาศาสตร์ก็เป็นวิทยาศาสตร์ที่ออกจะคับแคบและผิวเผินเป็นอย่างมากเลยทีเดียว

ประการสุดท้าย เศรษฐศาสตร์ขาดความชัดเจนเกี่ยวกับความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์ โดยมองเฉพาะธรรมชาติความต้องการของมนุษย์แต่เพียงด้านเดียว โดยไม่คำนึงถึงคุณภาพความต้องการของมนุษย์ซึ่งเป็นธรรมชาติประการหนึ่ง ซึ่งธรรมชาติของมนุษย์นี้จะนำไปสู่แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่สำคัญคือ เรื่องความต้องการของมนุษย์ การบริโภค งานและการทำงาน การแข่งขันและความร่วมมือ และการผลิต ในขณะที่เศรษฐศาสตร์แนวพุทธนั้นเป็นศาสตร์ที่ทำความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์ และเน้นหลักในการดำเนินชีวิตที่เป็นทางสายกลาง เรียกว่า “เศรษฐศาสตร์สายกลาง” หรือ “เศรษฐศาสตร์มัชฌิมาปฏิปทา” มุ่งเน้นการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง เกิดความพอดี โดยมีความพอดีหรือทางสายกลางทางเศรษฐกิจอยู่ที่ “จุดที่คุณภาพชีวิตกับความพึงพอใจมาบรรจบกัน”

นอกจากนี้แล้ว พระธรรมปิฎกยังเห็นว่า “กิจกรรมในทางเศรษฐกิจนี้ เป็น means คือ มรรคา ไม่ใช่เป็น end หรือจุดหมายในตัวเอง ผลที่ต้องการในทางเศรษฐศาสตร์ไม่ใช่จุดหมายในตัวของมันเอง แต่เป็นมรรคา คือ เป็นฐานสนับสนุนกระบวนการพัฒนาตนของมนุษย์ เพื่อชีวิตที่ดียิ่งขึ้น”[36]

โดยนัยนี้ เศรษฐศาสตร์ทั่วไปกับเศรษฐศาสตร์ตามแนวพุทธ จึงมีความแตกต่างกัน อย่างน้อยที่สุดก็บนฐานแนวความคิดที่มองสิ่งต่าง ๆ อย่างเชื่อมโยงและครอบคลุมองค์ประกอบอื่น ๆ

พระธรรมปิฎกได้ตั้งข้อสังเกตว่า โลกในยุคที่ผ่านมา เป็นโลกที่เจริญด้วยวิทยาศาสตร์มาก มนุษย์ก็มักจะนิยมวิทยาศาสตร์หรือคั่งวิทยาศาสตร์ (Scientism) มีความภาคภูมิใจในวิทยาศาสตร์ จนกระทั่งวิทยาศาสตร์มีสถานะสูงสุด ด้วยเหตุผลสำคัญ 2 ประการ [37] คือ ประการแรก วิทยาศาสตร์เป็นความหวังและความฝันอันสูงสุดของมนุษยชาติว่า จะนำมนุษย์ไปสู่ความสุขสมบูรณ์ และประการที่สอง วิทยาศาสตร์ได้ก้าวเข้ามาเป็นมาตรฐานสำหรับวัดความจริงทุกสิ่งทุกอย่าง และวิชาการทั้งหลายก็พยายามปรับตัวให้เป็นวิทยาศาสตร์ดังกล่าวมา เช่น เศรษฐศาสตร์ จิตวิทยาเป็นต้น ซึ่งท่านเห็นว่า

“มองดูแง่หนึ่งก็เป็นการสวนทางกันและน่ารำคาญ ในยุคที่ผ่านมา พวกนักจิตวิทยาได้พยายามไปเป็นวิทยาศาสตร์ ถึงขนาดที่ยุคหนึ่งบอกว่า จิตใจนี้ไม่รู้จะดูได้อย่างไร มองไม่รู้ ก็เลยเอาจิตวิทยามาเป็นศาสตร์แห่งพฤติกรรมไปเลย จิตวิทยาตามตัวอักษร แปลว่าวิชาว่าด้วยจิตใจ แต่ไป ๆ มา ๆ เรื่องจิตทำไมกลายเป็นเรื่องพฤติกรรมไป นี่คือนักจิตวิทยาสมัยใหม่ แต่ตอนนี้ที่น่าแปลกก็คือ นักวิทยาศาสตร์ใหม่ฝ่ายฟิสิกส์ที่เป็นฝ่ายรูปธรรมเอง กลับมาสนใจเรื่องจิต ขณะที่นักจิตวิทยาหัน ไปศึกษาเรื่องรูปธรรม”[38]

คนไทยกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี : ความสัมพันธ์ในเชิงการเสพบริโภคหรือสร้างสรรค์

พระธรรมปิฎกนอกจากจะวิเคราะห์ถึงสภาพของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแล้ว ยังได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงลักษณะของสังคมไทยว่า เมื่อวิทยาการและศาสตร์ต่าง ๆ ที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้เริ่มไหลบ่าเข้ามาสู่สังคมไทยนั้น มีข้อที่แตกต่างไปจากแหล่งกำเนิดเดิมในประเทศตะวันตกมาก ที่เกิดมาจากภูมิหลังของสังคมและวัฒนธรรมที่ต้องเพียรพยายามที่จะแก้ไขปัญหาความขาดแคลน ต่อสู้สร้างสรรค์เพื่อให้เกิดผลผลิตต่าง ๆ ขึ้น จนทำให้เกิดระบบอุตสาหกรรมขึ้นมา ซึ่งโดยรากศัพท์แล้ว อุตสาหกรรม หรือ Industry ในภาษาอังกฤษ แปลว่าความขยันหมั่นเพียร ความอดทน อุตสาหกรรมเพียร อันเป็นความหมายที่แท้จริง เพราะถ้าหากไม่ขยันหมั่นเพียรแล้ว ตะวันตกก็ไม่สามารถที่จะสร้างอุตสาหกรรมได้สำเร็จ ซึ่งท่านเรียกว่า เป็นวัฒนธรรมอุตสาหกรรม หรือวัฒนธรรมแห่งการสู้สิ่งยาก ซึ่งท่านเห็นว่า วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมอุตสาหกรรมนี้ได้มีส่วนในการสร้างพื้นฐานให้คนในสังคมตะวันตกมีข้อได้เปรียบในการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาพร้อมกับสภาพจิตใจที่มีความใฝ่รู้และสู้สิ่งยาก [39] คนตะวันตกจึงมีจิตใจแบบวิทยาศาสตร์และได้พัฒนาเทคโนโลยีมาพร้อมกับวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ คือ “การที่บุคคลมีลักษณะจิตใจแบบใฝ่รู้ ชอบเหตุผล ชอบพิสูจน์ ทดลอง ไม่ยอมเชื่ออะไรง่าย ๆ” นั่นเอง ในขณะที่สังคมไทยเป็นสังคมที่มีพื้นฐานแห่งความอุดมสมบูรณ์มาก มีภูมิอากาศภูมิประเทศที่

อยู่สบาย ดังคติที่แสดงภูมิลักษณะของไทย คือ "ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว" ดังนั้น จึงไม่ต้องดิ้นรน ต่อสู้หรือ ขยันหมั่นเพียรก็มีอยู่มีกิน และเมื่อเงื่อนไขต่าง ๆ เปลี่ยนไป วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้ามา คนไทยก็ก้าวไปสู่ การเป็นนักบริโภคที่ไม่มีความสามารถในการผลิต พระธรรมปิฎกจึงเห็นว่า ความสัมพันธ์ของคนไทยกับวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี มีปัญหาที่สำคัญอยู่ 2 ประการ [40] คือ) ประการแรก สังคมไทยไม่มีพื้นฐานวัฒนธรรม วิทยาศาสตร์ คือ คนไทยขาดวิถีชีวิตจิตใจที่ชอบใฝ่รู้ ชอบเหตุผล ไม่เชื่อง่าย ไม่หลงงมงาย ชอบค้นคว้า ชอบพิสูจน์ ทดลอง และชอบวิเคราะห์สืบสาวหาเหตุปัจจัย หรืออาจจะเรียกว่า ขาดความใฝ่รู้ และประการที่สองสังคมไทยไม่มี พื้นฐานวัฒนธรรมอุตสาหกรรมหรือวัฒนธรรมแห่งการสร้างสรรค์ สังคมไทยไม่มีฐานแห่งการเป็นนักผลิต ทั้งนี้ก็ เพราะว่าสังคมไทยมีภูมิหลังของชีวิตที่สุขสบาย ถือกติว่า ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ธรรมชาติอันนวย มีความอุดม สมบูรณ์ จึงไม่ต้องดิ้นรนต่อสู้หรือสร้างสรรค์สิ่งใด ๆ และยิ่งเมื่อรับเทคโนโลยีที่คนอื่นผลิตแล้วเข้ามา ก็ยิ่งส่งเสริม การเสพบริโภคมากยิ่งขึ้น และนำไปสู่ความเป็นคนมักง่าย ขาดความเพียรพยายาม เห็นแก่ความสนุกสนานและ สะดวกสบาย หรืออาจจะเรียกว่า ขาดความสู้สึ้งยาก ดังท่าน ได้ตั้งข้อสังเกตว่า

"โดยทั่วไปถือว่า วิทยาศาสตร์คู่กับเทคโนโลยี แต่น่าสังเกตว่าเวลานี้คน ไทยไม่ค่อยรู้จักและไม่สนใจวิทยาศาสตร์ แต่ชอบใช้เทคโนโลยี (เชิงเสพเชิงบริโภค ยิ่งกว่านั้น ยังจับคู่มือเอาเทคโนโลยีมาเข้ากับไสยศาสตร์ โดยเชื่อไสยศาสตร์ และใช้เทคโนโลยี กลายเป็นว่า ไสยศาสตร์กับเทคโนโลยีเกี่ยวพันกันไปได้ดี ในสังคมไทย"[41]

นอกจากนี้ ท่านได้ตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับสถานภาพของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในสังคมไทยว่า

"วิทยาศาสตร์เข้ามาเมืองไทย 100 กว่าปีแล้ว ในยุคแรกกระแสความเชื่อ วิทยาศาสตร์ไหลแรงมาก แต่สภาพปัจจุบันของสังคมไทย ก็คือ ความกลาดเคลื่อน แพร่หลายของไสยศาสตร์ น่าจะถามเช่นเดียวกันว่า วิทยาศาสตร์ทำงานไม่สำเร็จใน สังคมไทย หรือว่าคนไทยไม่สามารถเข้าถึงวิทยาศาสตร์เอง" [42]

อย่างไรก็ตาม ก็มีได้หมายความว่า ท่านจะยอมรับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีว่า เป็นทางออกที่ดีที่สุด สำหรับสังคมไทยในปัจจุบัน ทั้งนี้ท่านได้ตั้งข้อสังเกตว่า วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมอุตสาหกรรมของ ตะวันตกเองนั้น ยังมีข้อบกพร่องที่จะต้องปรับปรุงหลายประการ[43] เช่น การที่มุ่งเน้นการตอบสนองการมุ่งแสวงหา ผลประโยชน์และเอาชนะคู่แข่งกัน แสวงหาอำนาจและความได้เปรียบในทุกวิถี และที่สำคัญยิ่งก็คือ ตั้งอยู่บนฐาน ความคิดที่จะพิชิตธรรมชาติหรือเอาชนะธรรมชาติ เพื่อนำมาตอบสนองและปรนเปรอความสุขให้กับตนเองให้มากที่สุด

ลักษณะปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาดังกล่าวจะเห็นตัวอย่างได้จากประเทศตะวันตกได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งอเมริกาที่ได้พัฒนาประเทศไปโดยอาศัยรากฐานแห่งวัฒนธรรมเช่นนี้ แม้ว่าจะมีการปฏิรูป วิทยาศาสตร์ศึกษาขึ้นในอเมริกาก็ตาม ก็เกิดจากความต้องการเป็นที่หนึ่งในโลกไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและการทหาร [44] ลักษณะดังกล่าวนี้จึงทำให้โลกต้องประสบกับปัญหามากมาย อันนำไปสู่ผลร้าย นานาประการดังที่ประสบอยู่ในปัจจุบัน การที่จะออกไปจากปัญหาดังกล่าวได้นั้น พระธรรมปิฎกเห็นว่า การที่จะ พัฒนาสังคมไทยไปสู่ความยั่งยืนได้นั้น คนไทยจะต้องมีความเข้าใจในวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างชัดเจนว่า เป็นกระบวนการคิด การค้นคว้าหาความรู้อย่างเป็นระบบ สืบสาวเหตุปัจจัยให้พบความจริงของสิ่งต่าง ๆ มิใช่เป็น องค์กรความรู้สำเร็จรูปที่จะต้องท่องจำแล้วนำมาใช้ ดังท่านเสนอว่า

"การมองเทคโนโลยี จะต้องมองลงไปถึงความหมายพื้นฐาน คือตัวภูมิปัญญา หรือ ตัวความรู้ และการมองอย่างนี้จะโยงไปหาวิทยาศาสตร์จะเห็นว่า science คู่กับ technology คือวิทยาศาสตร์คู่กับเทคโนโลยี ถ้าเทคโนโลยีไม่มีวิทยาศาสตร์เป็นฐาน เทคโนโลยีพัฒนาไม่ได้ จึงต้องพัฒนาวิทยาศาสตร์มาเป็นฐานของการพัฒนาเทคโนโลยี คนไทยเรามาก็คืออยู่แค่เทคโนโลยี ไม่เข้าถึงวิทยาศาสตร์ ถ้าเราจะก้าวขึ้นไปในการกระทำคือการผลิตและการสร้างสรรค์ เราจะต้องมองเทคโนโลยีในความหมายที่ถูกต้อง คือมองลึกลงไปถึงตัวความหมายที่แท้ ที่ลงไปถึงเหตุ คือการนำความรู้โดยเฉพาะ วิทยาศาสตร์มาใช้สร้างสรรค์" [45]

นอกจากนี้ ท่านยังเห็นว่า จะต้องมีความพร้อมอีกอย่างหนึ่ง ที่ก้าวจากวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมอุตสาหกรรมที่ยังมีข้อบกพร่อง ไม่สมบูรณ์อยู่ นั่นคือ จะต้องรื้อฟื้นวัฒนธรรมพุทธศาสนาขึ้นมา ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่เป็นรากฐานของสังคมไทย ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ เป็นวัฒนธรรมแห่งการที่ต้องรู้หรือวัฒนธรรมแห่งปัญญาความใฝ่รู้ และเป็นวัฒนธรรมแห่งการที่ต้องทำหรือพึงคนและทำตนให้เป็นที่พึงได้ โดยท่านเสนอว่า

"วัฒนธรรมพุทธศาสนาเป็นวัฒนธรรมแห่งความใฝ่รู้ และผู้สั่งยากอย่างมั่นคง... วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ยังไม่พอ เพราะอะไร เพราะแม้ว่าวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์จะสร้างความใฝ่รู้ มีนิสัยแห่งความคิดมีเหตุมีผลและวัฒนธรรมอุตสาหกรรมจะช่วยให้ผู้สั่งยากก็จริง แต่เรื่องหนึ่งที่วิทยาศาสตร์ไม่เคยพูดถึง คือ การพัฒนาคน วัฒนธรรมพุทธนั้นถือการพัฒนาคนเป็นหัวใจหรือแกนกลางของทุกอย่าง... เพื่อให้มนุษย์มีอิสรภาพ ... วิทยาศาสตร์เท่าที่เป็นมา ยังมีความคับแคบ เพราะมุ่งสนองความคิดมุ่งหมายใฝ่ฝันที่จะพิชิตธรรมชาติ(ภายนอก) และมาประสานรับใช้สนองความมุ่งหมายของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม ซึ่งตั้งอยู่บนฐานแห่งความเชื่อที่ว่า ความสุขอยู่ที่การมีวัตถุเสวยบริโภคอย่างพร่างพร้อ ยิ่งเสวยมากก็ยิ่งสุขมาก... วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์จึงไม่สัมพันธ์กับเรื่องของการพัฒนาคนไปสู่อิสรภาพ ด้วยเหตุนี้จึงจะต้องให้มีวัฒนธรรมพุทธเดิมเข้ามา เพื่อที่จะสร้างความใฝ่รู้ผู้สั่งยาก พร้อมทั้งให้มีการพัฒนาคนไปสู่อิสรภาพ และการพัฒนาคนนั้นก็จะทำให้เทคโนโลยีไม่เป็นพิษเป็นภัยอีกด้วย" [46]

ดังนั้น "ไม่ว่าเทคโนโลยีจะเจริญก้าวหน้ามากเท่าใด ก็เป็นเพียงส่วนเสริมหรือเป็นตัวการพิเศษในระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์" (63)

เอกสารอ้างอิง

- [1] พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตโต). **พุทธธรรมกับปรัชญาการศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์**. (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2539), หน้า 25-26.
- [2] พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตโต). "โมทนพจน์". ใน อภิรัช พันธ์เสน. **พุทธเศรษฐศาสตร์ : วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ**. (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์, 2544), หน้า 2.

- [3] พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตโต). การพัฒนาที่ยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์, 2541), หน้า 233.
- [4] Somporn Promta. Buddhism and Science in Thai Society. (A paper Presented at the 7 th International Conference on Thai Studies, Amsterdam, The Netherlands 4-8 July 1999), pp. 3-10.
- [5] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (เจ้า บุนนาค). หนังสือแสดงกิจจานุกิจ. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514).
- [6] สุวรรณ สถาอานันท์. คำ : ร่องรอยความความคิดความเชื่อไทย. (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), หน้า 128.
- [7] พระไพศาล วิสาโล. พระธรรมปิฎกกับอนาคตของพุทธศาสนา. (กรุงเทพมหานคร : กองทุนวัฒนธรรมเพื่อการศึกษาและปฏิบัติธรรม, 2542), หน้า 31.
- [8] Somporn Promta, Ibid., p.12.
- [9] พระไพศาล วิสาโล. เรื่องเดียวกัน.
- [10] Peter A.Jackson. Buddhism, Legitimation, and Conflict : the Political Functions of Urban Thai Buddhism. (Singapore : Institute of Southeast Asian Studies, 1990),p.138.
- [11] ปรีชา ช้างขวัญยืน. ชัมมวัจนโวหารไทย. (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), หน้า 57.
- [12] ภัทรพร สิริกาญจน."วรรณกรรมพุทธศาสนาในสังคมไทยปัจจุบัน". เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง"วรรณกรรมพุทธศาสนาในสังคมไทย". (กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 6.
- [13] สุนน อมรวิวัฒน์. การสอนโดยวิธีสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์,2530).
- [14] สุนน อมรวิวัฒน์. คิดเป็นตามนัยพุทธธรรม. (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531).
- [15] เนื่องน้อย บุญเนตร. จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อม : โลกทัศน์ในพุทธปรัชญาและปรัชญาตะวันตก. (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537).
- [16] Donald K. Swearer. "Dhammapitaka on Monks and the Forest".pp.459-469. in Sulak Sivaraksa(ed.). Socially Engaged Buddhism for the New Millennium. (Bangkok : The Sathirakoses-Nagapradipa Foundation and The Foundation for Children, 1999.(Essays in Honor of the Ven.Phra Dhammapitaka (Bhikkhu P.A.Payutto) on His 60th Birthday Anniversary).
- [17] Donald K. Swearer. "The Hermeneutics of Buddhist Ecology in Contemporary Thailand : Buddhadasa and

- Dhammapitaka". pp.21-44. In Tucker, Mary Evelyn and Duncan Ryuken Williams (eds.) **Buddhism and Ecology : The Interconnection of Dharma and Deeds.** (Massachusetts. : Harvard University Center for the Study of World Religions, 1997) and see also.David L. Gosling. **Religion and Ecology in India and Southeast Asia.** (London and New York : Routledge, 2001).
- [18] Grant A. Olson. "A Person-Centered Ethnography of Thai Buddhism : The Life of Phra Rajavaramuni (P.A.Payutto)". Ph.D.Dissertation. (U.S.A : Cornell University, 1989).
- [19] พระไพศาล วิสาโล. เรื่องเดิม. หน้า 34.
- [20] พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์.** พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, 2537), หน้า 36 – 37 และงานนิพนธ์อื่น ๆ ของท่านมักจะเน้นถึงความเชื่อดังกล่าวนี้นี้เสมอ จะแตกต่างกันบ้างก็ตรงการขยายความและการยกตัวอย่างงานเขียนของนักวิชาการของประเทศตะวันตกที่เขียนเกี่ยวกับเรื่องนี้ โปรดดู. **พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ 21** (2537) การพัฒนาที่ยั่งยืน (2540) **พระธรรมทูตไทย : เบิกทางสู่อารยธรรมใหม่.**(2543) เป็นต้น
- [21] เรื่องเดียวกัน. หน้า 36
- [22] พระไพศาล วิสาโล. เรื่องเดิม. หน้า 34.
- [23] เรื่องเดียวกัน.
- [24] พระธรรมปิฎก. **พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์,** หน้า 169-170 และโปรดดูฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ. P.A.Payutto. **Toward Sustainable Science : A Buddhist Look at Trends in Scientific Development.** Trans. by Bruce Evans, (Bangkok : Buddhadhamma Foundation, 1995), pp.110 - 111.
- [25] พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย.** พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, 2543), หน้า 12.
- [26] พระธรรมปิฎก. **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์. อ่างแล้ว,** หน้า 38 - 41.
- [27] เรื่องเดียวกัน. หน้า 24.
- [28] เรื่องเดียวกัน.
- [29] พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **การศึกษาเพื่อสันติภาพ.** พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, 2540), หน้า 18 - 20
- [30] Soraj Hongladarom. **Buddhism and Human Rights in the Thoughts of Sulak Sivaraksa and Phra Dhammapidok** (Prayudh Prayutto). <http://jbe.la.psu.edu/1995conf/honglada.txt>

[31] Bruce Evans. "Contributions of Venerable Prayudh to Buddhism and Society". **Socially Engaged Buddhism**

for the New Millennium. (Bangkok : The Sathirakoses – Nagapradipa Foundation & The Foundation for

Children, 1999), p. 3 งานนิพนธ์ทางการศึกษาที่สำคัญของท่านเช่น **ปรัชญาการศึกษาไทย (2530) ทางสาย**

กลางของการศึกษาไทย (2530) การศึกษาที่สากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย (2532) ทางสายอิสรภาพของการศึกษาไทย (2534) พุทธธรรมกับปรัชญาการศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์(2538) การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน (2539) เป็นต้น

[32] สมบูรณ์ สุกศิลป์(แปล). **จิ๋วแต่แจ๋ว**. แปลจากเรื่อง Small is Beautiful by E.F.Schumacher. พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมิต, 2537)

[33] พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ**. (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2531) และ**เศรษฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์**. (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538) เป็นต้น

[34] **เรื่องเดียวกัน**. หน้า 7 - 8

[35] **เรื่องเดียวกัน**. หน้า 13 –15.

[36] **เรื่องเดียวกัน**. หน้า 44.

[37] พระธรรมปิฎก. **พระธรรมทูตไทย : เบิกทางสู่อารยธรรมไทย**. (กรุงเทพมหานคร : กองทุนรักษัธรรมเพื่อการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา, 2543), หน้า 82.

[38] **เรื่องเดียวกัน**. หน้า 86.

[39] พระธรรมปิฎก. **คนไทยสู่ยุคไอที**. พิมพ์ครั้งที่ 2,(กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด,2542), หน้า 117-119.

[40] **เรื่องเดียวกัน**. หน้า 112.

[41] พระธรรมปิฎก. **การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, 2542), หน้า 87.

[42] **เรื่องเดียวกัน**. หน้า 86.

[43] พระธรรมปิฎก. **คนไทยสู่ยุคไอที**, หน้า 124.

[44] พงษ์จันทร์ จันทยศ. **การปฏิรูปวิทยาศาสตร์ศึกษาของประเทศสหรัฐอเมริกา**. (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2543), หน้า (9).

[45] พระธรรมปิฎก. **คนไทยสู่ยุคไอที**, หน้า 159.

[46] **เรื่องเดียวกัน**. หน้า 126-127.